

Utjecaj razvoda braka roditelja na socio-emocionalni razvoj djece

Štajduhar, Andrea

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:805763>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-10-02**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Preddiplomski studij psihologije

Andrea Štajduhar

Utjecaj razvoda braka roditelja na socio-emocionalni razvoj djece

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Daniela Šincek

Sumentor: Ivana Duvnjak, asistentica

Osijek, 2017.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju
Preddiplomski studij psihologije

Andrea Štajduhar

Utjecaj razvoda braka roditelja na socio-emocionalni razvoj djece

Završni rad

Društvene znanosti, polje psihologija, grana razvojna psihologija

Mentor: doc. dr. sc. Daniela Šincek

Sumentor: Ivana Duvnjak, asistentica

Osijek, 2017.

SAŽETAK

Kroz prošlost pa sve do danas, postoji tendencija porasta stope razvoda braka. S obzirom da je obitelj vrlo važna za razvoj i općenito za život djeteta, promjene unutar obitelji mogle bi za njega imati određene posljedice. Djeca se međusobno razlikuju u reakcijama na razvod braka roditelja, ali unatoč tome postoje neke emocionalne reakcije koje su karakteristične za većinu djece rastavljenih roditelja. Istraživanja su pokazala kako su najčešće dječje reakcije vezane uz pojavu depresivnih simptoma, anksioznosti i ljutnje. Postoji niz različitih utjecaja koje razvod braka može imati na emocionalni i socijalni razvoj djece, a odsustvo oca ili majke radi primarnog skrbništva također može imati utjecaj na dijete. Tako je moguće da se kod djece rastavljenih roditelja primijeti niža razina samopoštovanja, viša razina anksioznosti, određeni traumatski simptomi i slično. Utjecaj razvoda braka roditelja na neke domene razvoja djece još uvijek nije razjašnjen te postoji potreba za dodatnim istraživanjima, a moguće je i da tek posredstvom drugih faktora ti utjecaji dolaze do izražaja, to su npr. privrženost i prosocijalno ponašanje. Također, djeca se po pitanju utjecaja razvoda braka mogu razlikovati s obzirom na spol i dob te načinu prilagodbe na novonastalu situaciju unutar obitelji. Ipak, razvod braka roditelja ne mora nužno biti toliko negativan za djecu, osobito ako se roditelji ponašaju na adekvatan način te se potrudu postupati tako da djeci ovaj proces učine što bezbolnijim.

Ključne riječi: razvod braka, djetinjstvo, socio-emocionalni razvoj

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. SKRBNIŠTVO	2
2.1. Odsustvo oca.....	3
2.2. Odsustvo majke	4
3. UTJECAJ RAZVODA BRAKA NA DJECU	5
3.1. Emocionalni i socijalni razvoj	5
3.1.1. Privrženost.....	5
3.1.2. Temperament.....	7
3.1.3. Samopoštovanje	8
3.1.4. Anksioznost.....	9
3.1.5. Socijalni odnosi	10
3.1.6. Prosocijalno ponašanje	11
3.2. Spolne razlike djece u reakcijama i prilagodbi na razvod braka	12
3.3. Dobne razlike djece u reakcijama i prilagodbi na razvod braka.....	13
4. PRILAGODBA DJECE NA RAZVOD BRAKA RODITELJA.....	13
5. INTERVENCIJA – ŠTO UČINITI?	15
6. ZAKLJUČAK	17
7. LITERATURA	18

1. UVOD

Za većinu ljudi obitelj predstavlja prvi socijalni kontakt s vanjskim svijetom te je općepoznato da obitelj ima vrlo važnu ulogu u razvoju djeteta. Obitelj je sustav koji novorođenom djetetu pruža sve što mu treba kako bi preživio. Ona je izvor ljubavi, brige i podrške. Sve važne događaje i etape u životu pojedinac obilježava s članovima svoje obitelji, a tijekom kriznih razdoblja upravo ona ima glavnu ulogu u preživljavanju osobe (Wagner Jakab, 2008). S obzirom da je obitelj važan dio života svakog pojedinca, način na koji se članovi obitelji ponašaju i u kakvom su međusobnom odnosu, uvelike može utjecati na osobu. Nažalost, neke obitelji ne funkcioniraju na pogodan način te često dolazi do problema u njihovim odnosima, uslijed čega može doći i do razvoda braka supružnika. Prema podacima o razvodu braka u Republici Hrvatskoj uočava se trend povećanja stope razvoda braka. Ona je 1975. godine iznosila 163,4 dok je 2015. godine ta stopa porasla do 303,0 (Statistički ljetopis RH; Ostroški, 2016). Ova tendencija rasta stope razvoda braka, ne samo u Hrvatskoj, nego i u svijetu, potaknula je sve veću zabrinutost društva općenito, ali i zanimanje stručnjaka iz raznih područja koja se bave utjecajem razvoda braka na dijete.

Kao što je već navedeno, obitelj kao sustav ima važnu ulogu u razvoju djeteta. Razvod braka roditelja stoga može imati niz kako negativnih, tako i pozitivnih utjecaja na dijete. Djeca se međusobno razlikuju u svojim reakcijama na razvod roditelja. Tako će se kod neke djece pojaviti reakcije kao što su ljutnja, bijes, tuga i slično, dok se kod druge djece te reakcije neće pojaviti. Međutim, istraživanja su pokazala kako općenito djeca prolaze kroz pet faza od trenutka spoznaje da se njihovi roditelji razvode, pa sve do prihvaćanja situacije i uvjeravanja kako oni u vezi toga ništa ne mogu promijeniti. To su faze negiranja, ljutnje, nagodbe, depresije i prihvaćanja (Čavarović-Gabor, 2008). Također, postoje i određene tipične emocionalne reakcije na razvod braka koje se pojavljuju kod većine djece, pa tako može doći do straha od napuštanja, zabrinutosti za roditelje, osjećaja tuge i snuđenosti, osamljenosti, odbačenosti, sukoba lojalnosti te bijesa i agresije (Wallerstein i Kelly, 1980). Autori navode kako su ipak najčešće reakcije vezane uz simptome depresije, anksioznost i ljutnju. Što se tiče kratkoročnih posljedica razvoda braka na dijete, one su česte i lako uočljive. U praksi, stručnjaci se u sve većoj mjeri susreću s djecom, pa tako i mladima i odraslima za koje smatraju da je na njih razvod braka roditelja ostavio dugotrajne posljedice (Smerić Pecigoš, 2007). Dakle, razvod braka roditelja može utjecati na emocionalni razvoj djeteta, točnije njihovo izražavanje i prepoznavanje emocija, što će posljedično ostaviti traga i na njihov socijalni razvoj.

Zbog velikog utjecaja koji razvod braka može imati na razvoj djece, ovaj rad bavi se različitim aspektima dječjeg socio-emocionalnog razvoja u kojima bi takvo iskustvo moglo

ostaviti posljedice. Najprije će biti govora o skrbništvu nad djecom, najčešćim pitanjem koje se javlja među roditeljima koji se rastaju, a imaju djecu. Tako je moguće da posljedično odsustvo oca ili majke u svakodnevnom životu ostavi utjecaja na dijete. Nadalje, u radu će biti opisani neki od utjecaja koje razvod braka može imati na dijete općenito, ali i na njegovo samopoštovanje, pojavu anksioznosti, prosocijalno ponašanje, privrženost i pojavu traume kod djece. S obzirom da postoje individualne razlike u utjecaju razvoda braka roditelja na dijete, spomenut će se i spolne, kao i dobne razlike kod djece čiji se roditelji rastaju. Također, s obzirom da se djeca mogu na različite načine prilagođavati okolnostima nastalim uslijed razvoda braka roditelja i taj dio bit će obuhvaćen. Na kraju, posljednjim dijelom rada dat će se uvid u mogućnosti intervencija neželjenih posljedica razvoda braka te savjete što učiniti i kako pripremiti dijete na nadolazeće okolnosti.

2. SKRBNIŠTVO

Supružnici koji se razvode, a imaju zajedničko dijete ili djecu, često se susreću s parnicama vezanim uz skrbništvu nad djecom. Ipak, velika većina djece čiji se roditelji rastaju privremeno ostaju kod svoje majke te im očevi postaju daljnje „figure“ u životu. Sukladno toj tendenciji, pokazalo se da nakon rastave, kod većine očeva ekonomsko stanje raste, dok kod majki i djece koja su ostala kod nje, financijske mogućnosti slabe. Taj pad u standardu života majke i djece može imati važne implikacije za njihove životne uvjete, mogućnost edukacije, pojavu stresa te ostale čimbenike važne za dobrobit roditelja i djece (Lamb, Sternberg i Thompson, 1997).

Međutim, postoje i slučajevi u kojima roditelji nastavljaju zajedničko skrbništvu nad djecom. Pokazalo se da odnos između rastavljenih roditelja u kojem oni međusobno surađuju, može imati pozitivne posljedice za dobrobit djece i njihov daljnji razvoj. Stoga bi rastavljeni roditelji trebali nastojati razriješiti sukobe te poboljšati međusobnu komunikaciju i vještine rješavanja problema. Pokazalo se najuspješnijim kada roditelji imaju poštovanja jedno prema drugome, razgovaraju o potrebama svoje djece, kada si mogu priuštiti da oboje žive na području škole u koje djeca idu te da djeca u svakom od ta dva doma imaju dostupne osnovne potrepštine za život. Iako rastavljeni roditelji često imaju nesuglasice u vezi količine vremena koje će pojedini roditelj provoditi s djecom, puno je važnija kvaliteta samog odnosa i vremena provedenog zajedno (Lee i Bax, 2000).

2.1. Odsustvo oca

Iako se povećava broj očeva koji zadržavaju važnu ulogu u brizi i odgoju djeteta ili čak postaju primarni skrbnici, ipak je uvriježeno mišljenje u društvu kako majka ima važniju ulogu u brizi o djetetu. Stoga je i pravnim postupcima primarno skrbništvo najčešće dodijeljeno majci. Kao rezultat toga, veliki se broj istraživanja (Lamb, 1978; Blanchard i Biller, 1971) bavio upravo utjecajem odsustva oca na dijete. Neki od glavnih zaključaka jesu da u takvim situacijama sinovima nedostaje model prema kojem bi mogli učiti kroz imitaciju, a kćerkama interakcija s ocem putem koje bi usvojile ponašanja komplementarna muškarcima. S obzirom da je otac velika figura discipline, izostaje i taj dio u njihovom razvoju (Lamb, 1978). Postoji tek mali broj istraživanja posljedica odrastanja bez oca na socijalni i emocionalni razvoj djece te su se istraživači u tom području u većoj mjeri usmjerili na proučavanje posljedica odsustva oca na kognitivni razvoj i akademsku uspješnost djece. Postoji generalno slaganje između znanstvenika da odsustvo oca može imati štetan utjecaj na razvoj maskuliniteta kod sinova, što se objasnilo kao dokaz u prilog teorije socijalnog učenja seksualnih uloga kroz procese identifikacije (Lamb, 1978). Možda je najvažnija činjenica da su dječaci čiji su očevi psihološki odsutni jednako pogođeni kao i dječaci čiji su očevi zaista, fizički odsutni (Blanchard i Biller, 1971). Drugim riječima, ako je otac već psihološki odsutan, fizička separacija nakon razvoda braka neće ostaviti daljnji utjecaj na dijete, nego je moguće da je psihološka šteta već učinjena. Naime, istraživanja su pokazala da će očevi koji su uključeni i aktivni u obitelji te dostupni svojoj djeci, najvjerojatnije imati sinove koji se identificiraju s njima te razvijaju sigurne seksualne uloge i primjerene spolne identitete (Lamb, 1978). Budući da su mnogi razvodi uzrokovani otuđivanjem ili nedostupnosti profesionalno opsjednutih i nezainteresiranih muževa i očeva, čini se razumnim predvidjeti da djeca takvih očeva neće biti u tolikoj mjeri ugrožena razvodom braka roditelja kao takvim, koliko su već oštećena nedostatnom uključenošću oca u njihov život. Također, nekoliko istraživanja pokazalo je da su dječaci bez očeva skloniji manifestirati donekle devijantniji i aberantan moralni razvoj (Lamb, 1978). Što se tiče djevojčica, s obzirom da se kroz teorije identifikacije s roditeljem naglašava važnost uloge roditelja istog spola, pretpostavilo se kako odsustvo oca neće imati izravan utjecaj na djevojčice, jer one u takvom slučaju i dalje imaju majku kao primarni model (Lamb, 1978). Međutim, postoje nalazi (Hetherington, 1967; prema Lamb, 1978) koji su pokazali kako je specifično za djevojčice također bitna i uloga roditelja suprotnog spola. Točnije, djevojčice uče ponašati se primjereno femininoj ulozi, ne samo kroz imitaciju majke, učiteljice ili sestre, nego i učeći kako usvojiti ponašanja komplementarna njihovim očevima, braći i ostalim muškarcima. Stoga, sukladno ovoj teoriji, djevojčice koje su odgajane bez oca razlikuju se od onih kojima je otac prisutan. Naime, pokazalo se da u slučaju kada su kroz djetinjstvo djevojčice odgajane bez

oca, u adolescenciji su pokazale asertivno i agresivno ponašanje prema dječacima (Hetherington, 1972).

Jedno novije istraživanje (Lamb, 2004) pokazalo je kako su očeva uključenost u odgoj i ljubav prema djeci iznimno važni za emocionalni razvoj djece, u jednakoj mjeri kao i majčina. Nadalje, kod dječaka koji su odrastali bez oca uočene su poteškoće u izražavanju emocija te niža razina samopoštovanja (Popenoe, 1999). Huntley i Phelps (1990) uočili su kako su djeca odrasla bez oca imala veći rizik od pojavljivanja depresivnih simptoma te socijalno neprihvatljivih oblika ponašanja u kasnijem djetinjstvu, ali i adolescenciji.

Dostupni i uključeni očevi olakšavaju psihosocijalni razvoj i sinova i kćeri, dok neprijateljski, daleki ili nepristupačni očevi (bez obzira na to jesu li odsutni ili prisutni) inhibiraju proces razvoja socijalne osobnosti djeteta.

2.2. Odsustvo majke

S obzirom da su rijetki slučajevi u kojima uslijed razvoda braka majka ne sudjeluje u brizi o djetetu ili da ona nije primarni skrbnik, postoji nedostatak istraživanja i nalaza vezanih uz utjecaj odsustva majke na dijete, a koje je uzrokovano razvodom braka. Međutim, pomoću nalaza istraživanja koji su se bavili proučavanjem odsustva majke uslijed nekih drugih prilika možemo pretpostaviti kakve bi posljedice neprisutnost majke nakon razvoda braka moglo imati na djecu. S obzirom da je majka najčešće onaj roditelj prema kojem dijete razvije primarnu privrženost, odvojenost od nje može prouzrokovati negativne posljedice za dijete. Tako je moguće da se kod djece manifestiraju ljutnja, anksioznost i odbijanje te osjećaji tuge i povlačenja što u konačnici, nakon nekog vremena, može izazvati i otuđenost djeteta od majke (Tuerk i Looper, 2006). Također, kod djece bi se mogli pojaviti osjećaji napuštenosti i nesigurnosti koji bi mogli utjecati i na ponašanje te školski uspjeh (Kampfner, 1995). Isto tako, istraživanja na djeci čije su majke zaposlene te brigu o njima prepuštaju drugim osobama, pokazala su da su takva djeca rjeđe sigurno privrženost svojim majkama, nego djeca čije majke ostaju s njima kod kuće (Vasta, Haith i Miller, 2005). Tako se može pretpostaviti da će i djeca rastavljenih roditelja čija majka nije prisutna u njihovu odgoju pokazati neke od navedenih karakteristika.

Kada majka nije prisutna u odgoju djeteta, postavlja se pitanje razvijaju li djeca privrženost prema ocu. Ono što se pokazalo je da djeca mogu razviti sigurnu privrženost prema očevima, ali se čini kako ta privrženost može biti sasvim različita (Fox, Kimmerly i Schafer, 1991) te da ovisi o osjetljivosti i reakciji oca prema djetetu (Easterbrooks i Goldberg, 1984; prema Vasta i sur., 2005). Međutim, pokazalo se da će djeca kada su uplašena prije tražiti svoju majku nego oca, ukazujući na to da privrženost ocu vjerojatno nije toliko snažna kao privrženost majci (Clarke-

Stewart, 1978; prema Vasta i sur., 2005). Stoga bi, u situacijama odsustva majke uslijed i nakon razvoda braka, kod djece moglo doći do pojave nesigurnosti i straha u prijetećim situacijama, što bi moglo izazvati dodatne poteškoće za prilagodbu djeteta.

Fizičko odsustvo majke ili oca ne mora imati štetne posljedice za dijete, nego će to u većoj mjeri ovisiti o tome pruža li roditelj djetetu emocionalnu podršku, zaštitu i sigurnost, bez obzira bio on njegov primarni skrbnik ili ne.

3. UTJECAJ RAZVODA BRAKA NA DJECU

Pokazalo se da djeca iz razvedenih obitelji općenito imaju lošiji školski učinak, manjak socijalne kompetencije te probleme u ponašanju (Amato, 2000). Također, javljaju se i poteškoće vezane uz međuljudske odnose u obitelji, školi te među vršnjacima (Carr, 1999). Adolescenti iz razvedenih obitelji pokazali su i promjene u predodžbi o njima samima, ali i o njihovim obiteljima (Winstok, Sherer i Enosh, 2004). Isto tako, dječji socio-emocionalni razvoj povezan je s obiteljskom strukturom. U literaturi se navodi kako su nestabilnosti u obitelji povezane s nižom razinom socijalnog razvoja, kao što je niska kompetentnost odnosa s drugima (Cavanagh i Huston, 2006; Cavanagh i Huston, 2008) te ponašajni problemi vezani uz školu kao što je suspendiranje iz škole (Thompson, Hanson i McLanahan, 1994). Djeca koja prolaze kroz razvod braka roditelja izložena su ekstremnom stresu sukoba njihovih roditelja te proživljavanje procesa separacije ima negativne posljedice na njihov socio-emocionalni razvoj (Amato i Keith, 1991). Dakle, u raznim područjima djetetova razvoja može doći do promjena uzrokovanih razvodom braka roditelja, a u sljedećim poglavljima bit će govora o nekim specifičnim domenama unutar kojih može doći do takvih promjena.

3.1. Emocionalni i socijalni razvoj

3.1.1. Privrženost

Postoji veliki broj istraživanja i nalaza koji su se bavili utjecajem razvoda braka supružnika na dijete, roditelja ili društvo općenito. Međutim, poprilično je manji broj literature vezane uz odnos između roditelja i djeteta nakon razvoda. Psihosocijalne teorije (Maccoby, 1961; prema White, Brinkerhoff i Booth, 1985) stavljaju veliki naglasak na važnost bliskog odnosa između djeteta i roditelja za uspješnu socijalizaciju. Intimnost s roditeljem posebno je važna za internalizaciju samokontrole, jer dijete u tom slučaju brine za roditelja i željan je njegove bliskosti i topline, ispunjava njihova očekivanja i pokušava im se prilagoditi. Unatoč teorijskoj važnosti ovakve veze, iznenađujuće malo pažnje posvetilo se izravno posljedicama razvoda braka vezanim uz ovo područje. Podijeljena lojalnost između roditelja (osobito ako su oni u konfliktu) može

ublažiti povezanost roditelja i djeteta ili priklanjanje jednom od njih može učvrstiti njegovu vezu s djetetom te posljedično smanjiti onu s drugim roditeljem. S obzirom da se u velikom broju slučajeva prije samog razvoda braka roditelji konstantno svađaju, nalazi sugeriraju kako bi već takva situacija mogla udaljiti dijete od oba roditelja u većoj mjeri, nego što je to u slučaju kada dijete živi skladno - s jednim roditeljem (Raschke i Raschke, 1979; prema White i sur., 1985). U svakom slučaju, emocionalni problemi u kombinaciji s preokupacijom stjecanja povoljnih životnih i financijskih mogućnosti nakon razvoda braka mogli bi negativno utjecati na odnos između roditelja i djeteta.

White i sur. (1985) proveli su istraživanje koje se bavilo utjecajem razvoda braka roditelja na privrženost djece s roditeljima. Ono što su dobili jest da sudionici koji su iskusili razvod braka nisu pokazali značajno manju razinu privrženosti skrbniku nego oni koji žive u cjelovitim obiteljima. Također, rezultati su pokazali višu razinu privrženosti djece majkama iz rastavljenih obitelji, nego majkama iz nerastavljenih, dok je razina privrženosti kod očeva iz ta dva tipa obitelji bila jednaka. Nadalje, razina privrženosti prema majci ili ocu koji nisu primarni skrbnici djeteta pokazala se nižom nego razina privrženosti roditeljima iz cjelovitih obitelji. Čini se da nedostatak skrbništva jednako utječe i na privrženost prema majci i prema ocu, ali s obzirom da su majke u puno povoljnijem položaju što se tiče povezanosti s djecom, djeca pokazuju veću privrženost majkama nego očevima koji nisu njihovi skrbnici. Zapravo, sudionici su iskazali gotovo jednaku privrženost majkama koje im nisu skrbnici, kao i očevima iz cjelovitih obitelji (White i sur., 1985). Prema osnovnoj pretpostavci teorije privrženosti (Bowlby, 1988), priroda emocionalne povezanosti koju osoba razvije s primarnim skrbnikom ima glavnu ulogu i u kasnijim bliskim odnosima. Dakle, osobe koje sa skrbnicima ostvare podržavajuće veze karakterizirane poticanjem autonomije, imaju tendenciju razvitka sigurnih stilova privrženosti u odrasloj dobi. S druge strane, osobe koje iskuse hladne i manje brižne odnose sa svojim skrbnicima, vjerojatnije će razviti nesigurne stilove privrženosti koji mogu rezultirati izbjegavanjem bliskosti s drugom osobom ili osjećajem anksioznosti prilikom odvojenosti od osobe (Lopez, Melendez i Rice, 2000). Iako Bowlby (1988) tvrdi kako priroda prvog odnosa između djeteta i roditelja ostaje stabilna tijekom odnosa u kasnijoj, odrasloj dobi, također naglašava i da značajna neugodna iskustva ili traumatski događaji tijekom pojedinčeva života, kao što je razvod braka, mogu promijeniti internalnu shemu osobe u pogledu njezinih bliskih odnosa s drugima (Lopez, Melendez i Rice, 2000). Istraživanja (Woodward, Ferguson i Belsky, 2000) koja su se bavila ovom tematikom pokazala su kako je iskustvo razvoda braka roditelja značajno povezano s razvojem lošijih odnosa s roditeljima tijekom adolescencije. Longitudinalno istraživanje (Beckwith, Cohen i Hamilton, 1999) provedeno na djeci koja su u najranijoj dobi iskusila razvod braka roditelja pa sve do 18. godine, pokazalo je da

razvod smanjuje vjerojatnost razvoja stila sigurne privrženosti, a povećava vjerojatnost razvoja preokupiranog stila privrženosti. U još jednom sličnom istraživanju, Wallerstein i Corbin (1989; prema Sirvanli-Ozen, 2005) dobili su da mladi ljudi koji dolaze iz rastavljenih obitelji iskazuju psihosocijalne probleme, kao što su visoka razina anksioznosti te strah od odbacivanja. Međutim, i u ovom području istraživanja utjecaja razvoda braka postoje nekonzistentni rezultati. Neka istraživanja pokazala su kako nema razlike u stilovima privrženosti u odrasloj dobi kod onih osoba koje su se u djetinjstvu susrele s razvodom braka roditelja i onih koje nisu, dok su druga dobila da se njihovi stilovi privrženosti u odrasloj dobi ipak razlikuju. Dakle, moguće je da utjecaj razvoda braka roditelja na stil privrženosti njihove djece ovisi i o nekim dodatnim faktorima.

3.1.2. Temperament

Općenito, temperament se može definirati kao fiziološki temelj za komponente ličnosti poput afektivnog uzbuđenja, regulacije i izražavanja emocija (Goldsmith i sur., 1987; prema Lengua, Wolchik, Sandler i West, 2000).

Kao što je već rečeno, razvod braka roditelja povećava vjerojatnost lošijeg odnosa između roditelja i djeteta te djetetovih problema prilagodbe nakon razvoda, a upravo se temperament pokazao kao prediktor prilagodbe na rastavu (Lengua i sur., 2000). Iako većina istraživača pretpostavlja da dječja prilagodba na razvod braka roditelja ovisi o interakciji između roditeljstva i dječjeg temperamenta (Lerner i Lerner, 1994; prema Lengua i sur., 2000), nekoliko istraživanja testirali su tu interakciju. Maziade i suradnici (1985) su pronašli da djeca s teškim temperamentom vjerojatnije razvijaju ponašajne probleme uslijed lošeg stanja u obitelji, kao što su nejasna obiteljska pravila, neslaganje roditelja te nekonzistentnost roditeljstva. Također, kada je bio prisutan teški temperament djeteta zajedno s lošim odnosom s majkom, razina rizika ponašajnih problema značajno se povećala (Sanson, Oberklaid, Pedlow i Prior, 1991). Hetherington (1989) je pokazala kako je temperament prediktor ponašajnih problema djece nakon razvoda braka roditelja. Međutim, taj utjecaj temperamenta ovisio je i o majčinoj osobnosti i stresu. Pri tome, ako su majke doživjele visoke razine stresa, negativnije su se odnosile prema djeci s teškim temperamentom.

Dakle, čini se kako djeca teškog temperamenta imaju više poteškoća s prilagodbom na razvod braka roditelja, a poteškoće će biti još veće u slučaju kada roditelj doživljava visoku razinu stresa, što je vrlo vjerojatno u slučaju razvoda braka. Stoga je važno da roditelji uzmu u obzir temperament vlastitog djeteta kako bi svojim ponašanjem i odnosom prema djetetu pokušali smanjiti poteškoće koje se mogu pojaviti prilikom njegove prilagodbe na razvod.

3.1.3. Samopoštovanje

McCormick i Kennedy (1994) pokazali su da je samopoštovanje pozitivno povezano sa samostalnosti i ohrabrenjem, prihvaćanjem te sigurnom privrženosti s oba roditelja. Također, uspoređujući djecu iz razvedenih obitelji s djecom iz cjelovitih obitelji, istraživači (Studer, 1993) su pokazali kako mlade osobe koje dolaze iz rastavljenih domova imaju lošije „self-koncepte“ (facete koje su obuhvaćale samoprocjene čitanja, matematičkih i školskih sposobnosti, odnosa s roditeljima, emocija i opće samoprocjene) od onih iz obitelji koja je cjelovita. Parish (1991; prema Bynum i Durm, 1996) je dobio slične rezultate vezane uz „self-koncepte“ uspoređujući djecu razvedenih obitelji i onu čiji su roditelji ponovno sklopili brak s djecom iz cjelovitih obitelji. Istraživanje koje su proveli Bynum i Durm (1996) bavilo se pitanjem vezanim uz odnos između prolaska vremena nakon razvoda i razine samopoštovanja kod djece, a uspoređivali su i samopoštovanje djece iz rastavljenih obitelji s djecom iz cjelovitih obitelji. Pronađena je značajna razlika u mjerama samopoštovanja između te dvije skupine djece, pri čemu su djeca rastavljenih roditelja iskazivala srednju ili visoku razinu samopoštovanja, dok su djeca iz cjelovitih obitelji pokazivala visoku ili vrlo visoku razinu samopoštovanja. Dakle, djeca čiji su roditelji u braku imala su višu razinu samopoštovanja. Međutim, nije pronađena značajna povezanost između vremena nakon razvoda braka i razine samopoštovanja te je moguće da dolazi samo do djelomičnog, ali ne i značajnog povećanja u razini samopoštovanja djece.

Nekoliko istraživanja (Lamborn, Mounts, Steinberg i Dornbusch, 1991; Milevsky, Schlechter, Nettr i Keehn, 2007), pokazalo je kako visoka podrška roditelja i razina kontrole povećava dobrobit djece, čak i nakon razvoda braka. Međutim, većina tih istraživanja uglavnom se bazirala na roditeljstvo majke. Stoga se istraživanje koje su proveli Bastaits, Ponnet i Mortelmans (2012) fokusiralo na roditeljstvo rastavljenog oca i kako je ono povezano sa samopoštovanjem djece. Točnije, proučavala se povezanost očeve podrške i kontrole s djetetovim samopoštovanjem, pri čemu je korišten Upitnik roditeljskog stila (PSI-II) te Rosenbergova skala samopoštovanja. Rezultati su, kao i kod istraživanja s majkama, pokazali kako je za djecu pogodno kada očevi pružaju više podrške. Međutim, nije pronađena povezanost između očeve kontrole i samopoštovanja kod djeteta, što je sukladno istraživanjima s majkama. Naime, rezultati istraživanja koja su se bavila roditeljskom kontrolom i njezinim odnosom sa samopoštovanjem djeteta, poprilično su nekonzistentna te je potrebno provesti dodatna istraživanja uzimajući u obzir različita značenja i mjere roditeljske kontrole (Bastaits i sur., 2012). Također, istraživanje Goodman i Pickens (2001) koje se bavilo dugoročnim posljedicama rastave braka pokazalo je kako su studenti koji dolaze iz rastavljenih obitelji imali nižu retrospektivnu razinu samopoštovanja od onih čiji su roditelji u braku, dok se njihova trenutna razina samopoštovanja povećala. To bi

značilo da se razina samopoštovanja ipak povećala tijekom vremena, dajući ponovno nekonzistentne nalaze vezane uz promjenu razine samopoštovanja kako prolazi vrijeme od rastave braka. Ono što je sigurno je da roditelji koji pružaju podršku svome djetetu, bez obzira jesu li rastavljeni ili ne, mogu pozitivno utjecati na djetetovo samopoštovanje.

3.1.4. Anksioznost

Općenito, utjecaj procesa razvoda braka na anksioznost konstantno raste tijekom razdoblja nakon razvoda braka. Uočene su i kratkoročne i dugoročne posljedice razvoda na anksioznost kod djece. Djeca koja su doživjela razvod braka roditelja prije šeste godine ili između šeste i osme godine života (i čije su obitelji i ostale razvedene), iskazala su više anksioznog ponašanja tijekom dvanaeste godine nego njihovi vršnjaci iz cjelovitih obitelji. Zanimljivo je da je ovaj utjecaj bio značajan samo u dobi od dvanaest godina, što zapravo ukazuje na dugoročan efekt razvoda braka na anksioznost kod djeteta. Fergusson, Lynskey i Horwood (1994) pronašli su da je razvod do kojeg je došlo tijekom školskih godina djeteta imao veći utjecaj na dječju kognitivnu izvedbu u odnosu na kognitivnu izvedbu kod djece iz cjelovitih obitelji ili onih kod kojih je do razvoda braka došlo prije nego su započeli školovanje. Navedeni nalazi sugeriraju kako je moguće da postoje određene varijable, kao što su internalizacija i školska izvedba, koje su ranjivije na razvod u obitelji dok djeca pristupaju razdoblju adolescencije. Međutim, postavlja se pitanje zašto se ovi učinci pojavljuju baš u dvanaestoj godini života. Moguće je da normativne promjene u odnosu između roditelja i djeteta, kao i stresori vezani uz ulazak u razdoblje adolescencije povećavaju razinu dječje anksioznosti u dobi od dvanaest godina (Hetherington i Anderson, 1987; prema Pagani, Boulerice, Tremblay i Vitaro, 1997). Hetherington (1992) je pronašao da čak i u rastavljenim obiteljima koja takvima ostaju dugo vremena ili u obitelji koja su nanovo zasnovana, problematična ponašanja mogu nastupiti tek kada djeca dosegnu razdoblje puberteta. Isto tako je moguće da kontinuirani stresori koje doživljava majka koja se nije ponovno udala potaknu njezinu manju psihološku i fizičku dostupnost vlastitom djetetu koje je trenutno u pubertetu. Wallerstein (1991) se također bavila anksioznosti vezanoj uz vezu s drugim ljudima kod djece koja su doživjela razvod braka. Ona smatra kako je moguće da iskustvo stresa povezano s razdobljem puberteta uključuje i strah da će odnosi s osobama drugog spola biti poprilično teški. To bi moglo dodatno pridonijeti stresu koji doživljava dijete rastavljenih roditelja na prelasku u adolescenciju. Dakle, iako postoji malo dokaza o anksioznosti djece rastavljenih roditelja u ranijim godinama njihova života, ona se uglavnom odnose na to da ta djeca iskazuju više anksioznog ponašanja nego djeca iz cjelovitih obitelji. Čini se da utjecaj razvoda braka na anksioznost dolazi na vidjelo tek nakon

što djeca dođu u razdoblje adolescencije, odnosno razvod braka u većoj mjeri ostavlja dugoročne posljedice na pojavu anksioznosti kod djece.

3.1.5. Socijalni odnosi

Kada se roditelji rastanu, dolazi i do još jedne vrste razvoda, one između roditelja i njihove djece. Primarna posljedica razvoda brake je opadanje kvalitete odnosa između djeteta i roditelja (Meneghan i Parcel, 1995; prema Fagan i Churchill, 2012). Djeca u rastavljenim obiteljima dobivaju manje emocionalne podrške, financijske pomoći i praktične pomoći od njihovih roditelja (Amato i Booth, 1997; prema Fagan i Churchill, 2012). Kao posljedica toga, odnos između djece i roditelja nakon razvoda braka se pogoršava (Amato, 2001; prema Fagan i Churchill, 2012).

Usljed razvoda braka roditelja te lošijeg odnosa između roditelja i djece, dijete može socijalnu potporu tražiti od svojih prijatelja. Kada su suočeni sa životnim stresorima i promjenama djeca obično zatraže socijalnu potporu od drugih njima bliskim osobama, podupirući na taj način vlastiti kognitivni i socijalni razvoj (Berndt, 1989; Brajša-Žganec i sur., 2000; Hartrup, 1989; van Aken i Asendorpf, 1997; prema Brajša-Žganec, 2003). S obzirom da je važan utjecaj vršnjaka na djetetov socio-emocionalni razvoj, može se pretpostaviti da će djeca koja nisu razvila primjerenu privrženost s roditeljima, istu pokušati nadomjestiti u odnosu s prijateljima, što posljedično može doprinijeti socijalnoj kompetenciji, prosocijalnim ponašanjima i manjoj agresivnosti (Gurlanik i sur., 1996; Howes i sur., 1994; prema Brajša-Žganec, 2003).

Što se tiče romantičnih odnosa u kasnijoj dobi, djeca rastavljenih roditelja imaju više partnera, a time i češću promjenu partnera te više neuspjelih romantičnih veza što može doprinijeti i većem broju seksualnih partnera, rizičnom faktoru spolno zaraznih bolesti i nizu emocionalnih posljedica (Booth, Brinkerhoff i White, 1984; prema Fagan i Churchill, 2012). Također, razvod braka roditelja može za posljedicu imati nižu razinu povjerenja kod djece, a kasnije u starijoj dobi prouzrokovati i više poteškoća prilikom odnosa u romantičnim vezama (Jacquet i Surra, 2001; prema Fagan i Churchill, 2012). Tako je istraživanje Jacquet i Surra (2001; prema Fagan i Churchill, 2012) pokazalo da žene iz rastavljenih obitelji izvješćuju manje povjerenja i zadovoljstva vezanog uz romantične veze. Još jedan nalaz (Weigl, 2007; Jacquet i Surra, 2001; prema Fagan i Churchill, 2012) ukazuje na to da će pojedinci iz rastavljenih obitelji vjerojatnije od onih čiji se roditelji nisu razveli, vjerovati da unutar veze s drugom osobom postoji zabrinutost zbog nevjere i nedostatak povjerenja te da se takvim odnosima treba pristupiti s velikim oprezom. Nadalje, Cui i Fincham (2010; prema Fagan i Churchill, 2012) su svojim istraživanjem pokazali da one osobe koje su odgajane u rastavljenim obiteljima imaju negativnije stavove prema braku te

pozitivnije stavove prema razvodu braka. Takav negativan stav prema braku može dovesti do smanjene predanosti i posvećenosti romantičnoj vezi te tako smanjiti kvalitetu samog odnosa. Isto tako, za djecu koja su doživjela razvod braka roditelja dva puta je veća vjerojatnost da će se i oni u budućnosti razvesti od svog supružnika/ice nego što je to za djecu iz cjelovitih obitelji (Webster, Orbuch i House, 1995; prema Fagan i Churchill, 2012).

Dakle, razvod braka roditelja može imati kratkoročne i dugoročne posljedice na socijalne odnose djece s ljudima iz njihova okruženja. S obzirom da djeca u najranijoj dobi od roditelja uče kako se odnositi prema drugima, komunicirati s drugima te rješavati sukobe, ukoliko oni ne pruže djeci odgovarajuće modele, moguće je da djeca lošije socijalne sposobnosti prenesu na njihove odnose s drugim ljudima.

3.1.6. Prosocijalno ponašanje

U istraživanju koje su proveli Pagani i suradnici (1997), dobiveni rezultati su pokazali kako prosocijalno ponašanje nije bilo konzistentno s porastom dobi djeteta te da razvod braka roditelja na takvo ponašanje nije ostavio utjecaja. Ono što je pokazalo jedno od prijašnjih istraživanja (Portes, Howell, Brown, Eichenberger i Mas, 1992) je kako su djeca rastavljenih roditelja pod određenim rizikom za poteškoće u socijalnoj kompetenciji. Stoga bi se nalazi vezani uz nepostojanje utjecaja razvoda braka na prosocijalno ponašanje kod djece mogli pripisati nekim od mogućih objašnjenja. Prvo, rezultati bi mogli biti posljedica poteškoća u mjerenju prosocijalnog ponašanja. Nadalje, moguće je i da drugi faktori koji su mjereni u ovom istraživanju predstavljaju ponašajne reakcije na razvod braka roditelja, pri čemu bi visoka intraindividualna varijabilnost tijekom osnovne škole vezana uz prosocijalno ponašanje mogla upućivati na to kako na takvo ponašanje možda utječu drugi čimbenici. Također, iako su djeca rastavljenih roditelja pod većim rizikom od razvitka problematičnih ponašanja, moguće je da se oni ipak ponašaju prosocijalno u onoj mjeri koliko to čine i njihovi vršnjaci. Dakle, ometajuća ponašanja ne moraju nužno smanjiti vjerojatnost pojave prosocijalnog ponašanja (Tremblay, Pihl, Vitaro i Dobkin, 1994). Zaključno se može reći da prosocijalno ponašanje djece kao takvo nije pogođeno samo razvodom braka roditelja već ono u većoj mjeri ovisi i o nekim drugim faktorima.

3.2. Spolne razlike djece u reakcijama i prilagodbi na razvod braka

Kao što je već spomenuto, priroda i ozbiljnost posljedica razvoda braka ovise o brojnim čimbenicima, a jedan od njih je i spol djeteta. U pravilu, dječaci negativnije reagiraju na razvod roditelja, nego što je to slučaj kod djevojčica. Dječaci čiji su se roditelji razveli imaju više poteškoća u prilagodbi nakon razvoda braka te nižu razinu dobrobiti, nego djevojčice iz takvih obitelji. (Amato, 1994). Tako će se kod dječaka u većem broju slučajeva pojaviti poremećaji u ponašanju te će biti prisutni i kod kuće i u školi, a agresija i neposlušnost mogu potrajati i nekoliko godina nakon razvoda (Hetherington i sur., 1988; prema Vasta i sur., 2005). Međutim, postoji nekonzistentnost u rezultatima istraživanja spolnih razlika kod djece uslijed razvoda braka roditelja. Tako neka suvremenija istraživanja nisu pronašla razliku u prilagodbi između dječaka i djevojčica, dok su neki nalazi pokazali kako djevojčice imaju veće poteškoće u prilagodbi nego dječaci (Amato, 1994). Stoga su Amato i Keith (1991; prema Amato, 1994) proveli meta-analizu kako bi razjasnili tu nekonzistentnost u rezultatima. Oni su otkrili da su procijenjeni negativni učinci razvoda braka na društvenu prilagodbu djece (pritom se misli na mjere popularnosti, usamljenost i kooperativnost) jači za dječake u odnosu na djevojčice, ali se ta razlika ne pojavljuje u drugim područjima, kao što su psihološka prilagodba ili akademski uspjeh.

Učinci razvoda braka za djevojčice i nisu tako jasni. Iako se većina istraživača slaže da djevojčice ne reagiraju na razvod braka roditelja tako nepovoljno kao što je to slučaj s dječacima, i kod njih može doći do određenih problema. Kod djevojčica brže dolazi do emocionalne uzbuđenosti radi razvoda roditelja i to u najvećem broju slučajeva već tijekom prve dvije godine života. Istraživanjem koje su proveli StØrksen, Røysamb, Holmen i Tambs (2006) pokazalo se kako djevojčice, za razliku od dječaka, češće izvještavaju o trajnim simptomima depresije i anksioznosti koji su se pojavili kao posljedica razvoda braka roditelja. Ono što je također zanimljivo je da kada se roditelj odluči na ponovni brak, takva situacija osobito će izazvati pojačavanje problema kod djevojčica (Bray, 1988; Wallerstein, 1988; prema Vasta i sur., 2005). Tako je moguće da adolescentice koje su bliske sa svojom majkom pokazuju teškoće u prilagodbi novom očuhu, pri čemu odnos s majkom postaje više neprijateljski, a istodobno dolazi do odbijanja povezivanja s očuhom. S druge strane, dječaci ponekad imaju i koristi od dolaska očuha što je većinom vidljivo tek nakon određenog vremena (Hetherington, 1988; prema Vasta i sur., 2005).

Zaključno, čini se kako nema razlike u mjeri kojom su dječaci i djevojčice ugroženi razvodom braka roditelja, nego će djevojčice vjerojatnije te posljedice pokazati kroz neka internalizirana ponašanja, kao što su depresija i anksioznost, dok će dječaci u većoj mjeri pokazivati eksternalizirana ponašanja, npr. agresivno i delinkventno ponašanje.

3.3. Dobne razlike djece u reakcijama i prilagodbi na razvod braka

Dob u kojoj su djeca doživjela razvod braka roditelja može utjecati na njihove reakcije na razvod (Palosaari i Aro, 1994). Iz tog razloga važno je razumjeti emocionalne i kognitivne reakcije koje su tipične za djecu određene dobne skupine. Djeca dojenačke dobi u stanju su primijetiti promjene u količini energije roditelja, kao i njihov emocionalni status te činjenicu da jednog roditelja više nema u kući. Iz tih razloga, oni mogu biti uznemireniji, skloni poremećajima u ritmu spavanja ili nekim dnevnim rutinama (Čavarović-Gabor, 2008). U slučaju da u njihovu kuću doseli neka nova osoba, također mogu postati plašljiva i nervozna. Kada napune dvije godine pa sve do pete godine, djeca uslijed primjećivanja da jedan od roditelja više ne živi u njihovoj kući, mogu iskazati empatiju prema roditelju koji je ostao s njima i osjeća usamljenost ili tugu. U ovoj dobi razvod braka može utjecati na dijete tako da počne pokazivati određena regresivna ponašanja: teže odvajanje od roditelja, promjena u rasporedu spavanja te češće doživljavanje noćnih mora (Čavarović-Gabor, 2008). U razdoblju od šeste do desete godine djeca počinju shvaćati značenje razvoda, odnosno razumiju da im roditelji više nisu i neće biti u braku ili živjeti skupa i da se oni više ne vole. Izvor brige djece ove dobi vezan je uz promjene u svakodnevnom životu te krivnja sebe radi razvoda braka roditelja. U ovoj dobi mogu se također pojaviti noćne more kod djeteta, određeni znakovi tuge i žalosti jer jedan roditelj više nije prisutan, pritom iskazujući agresiju i ljutnju (Čavarović-Gabor, 2008). S obzirom da su male razlike koje su pronađene u prilagodbi i ponašanju pojedinaca čiji su se roditelji rastali dok su bili adolescenti i onih koji su bili u još starijoj dobi, može se zaključiti kako dob djeteta u vrijeme razvoda roditelja ima samo ograničeni učinak na kasniju dobrobit tijekom života (Palosaari i Aro, 1994).

4. PRILAGODBA DJECE NA RAZVOD BRAKA RODITELJA

Realnost razvoda braka u društvu zahtijeva od djece rastavljenih roditelja da se na različite i brojne načine prilagode tijekom takvog iskustva pri čemu je moguće da dožive anksioznost, depresivne simptome, osramoćenost ili krivnju. Iz tog razloga postoji sve veća usmjerenost proučavanju efekata razvoda braka na prilagodbu kod djece. Većina istraživanja ovog područja upućuju na to da djeca rastavljenih roditelja doživljavaju socijalne i akademske poteškoće, ponašajne probleme i sniženo samopoštovanjem, uslijed čega je važno pronaći adekvatne načine prilagodbe na takva iskustva. Ipak, čini se da nisu sva djeca rastavljenih roditelja pod jednakim rizikom problema u prilagodbi na razvod braka, već će to u većoj mjeri ovisiti o funkcioniranju obitelji prije, tijekom i nakon razvoda braka. (Brown, Eichengerger, Portes i Christensen, 1991).

U literaturi se mogu pronaći konzistentni rezultati vezani uz utjecaj obiteljske dinamike na prilagodbu djece. Sukobi u cjelovitoj obitelji te obitelji neposredno prije ili nakon razvoda braka

štetni su za djetetovu prilagodbu. S obzirom da će obiteljska podrška vjerojatnije nedostajati u obiteljima koja se rastaju (Hetherington, 1991; prema Howell, Portes i Brown, 1997), istraživanja su pokazala da redovan kontakt i pozitivan odnos s oba roditelja mogu biti podržavajući obiteljski medijatori za djetetovu prilagodbu na razvod (Arditti i Keith, 1993; Brown, Portes, i Christensen, 1989; prema Howell i sur., 1997). Na prilagodbu kod djece također mogu utjecati i njihove reakcije i odgovori na razvod braka, uključujući dječje razumijevanje razvoda kao trajne situacije između roditelja koju oni sami nisu prouzrokovali i ne mogu ju promijeniti, rješavanje ljutnje, ostajanje izvan sukoba između roditelja te nastavak uobičajenih aktivnosti djece (Wallerstein, 1983). Što se tiče spolnih razlika u prilagodbi na razvod braka roditelja, čini se da su one povezane s pretpostavkom da su dječaci ranjiviji na sukobe prije separacije i nakon razvoda braka, dok se djevojčice kognitivno i socijalno brže razvijaju i stoga imaju manje problema u prilagodbi na razvod braka tijekom razdoblja prije adolescencije (Howell i sur., 1997). Stoga bi roditelji koji su često u sukobu mogli spriječiti prilagodbu dječaka koji su ranjiviji, ali to ne bi bilo problematično za djevojčice, jer je moguće da su one kognitivno i socijalno naprednije. Isto tako, ako se dijete teže prilagođava na razvod to može potaknuti da roditelj uoči veću razinu poteškoća uzrokovanih razdvajanjem i osjeća manje mogućnosti da razriješi takvu situaciju. Tako je u istraživanju koje su proveli Howell i suradnici (1997) tijekom provođenja intervjua nekoliko dječaka izjavilo da imaju probleme vezane uz nedostatak roditeljske sposobnosti za rješavanje problema kao što je svađa između roditelja ili otac koji ponekad potakne suze kod članova obitelji. Dakle, dječaci su u tom pogledu ranjiviji na poremećene obiteljske odnose tijekom razdoblja separacije što ovisi o mogućnosti roditelja da razriješi situaciju tako da se odluči na razvod braka. U istom istraživanju pokazalo se da starija djeca imaju bolju prilagodbu na razvod roditelja nego mlađa djeca ili da su manje ranjiva tijekom početnih razdoblja razvoda. Kurdek i Siesyk (1980; prema Howell i sur., 1997) ovakve rezultate objašnjavaju time da se starija djeca bolje prilagođavaju radi njihova većeg znanja i većeg broja interpersonalnih odnosa, što im prema teorijama kognitivnog razvoja omogućuje da razmišljaju na razini formalnih operacija. U razdoblju prije adolescencije, dok dijete još nije u fazi formalnih operacija ono ne može konceptualizirati kompleksnost interpersonalnih odnosa te je identitet primarno vezan uz identitet roditelja. Međutim, kada su djeca starija, tijekom adolescencije, oni polako stječu identitet koji je odvojen od roditelja i bolje mogu razumjeti dubinu interpersonalnih odnosa među ljudima (Howell i sur., 1997).

Nadalje, psihološka i ekonomska dobrobit roditelja često se navode kao važne odrednice i prediktori djetetove prilagodbe nakon razvoda braka. Sukladno tome, čimbenici koji bi mogli biti pogodni za djetetovu prilagodbu odnose se na dobru ekonomsku podršku za dijete, manju razinu stresa koju doživljavaju roditelji te psihološke prednosti odnosa rastavljenog biološkog roditelja s

novim partnerom, ili kombinacija međusobnog učinka tih čimbenika. Većina djece rastavljenih roditelja žele održati kontakt s oba roditelja, a neki istraživači (Lamb i sur., 1997) pokazali su da održavanje daljnje povezanosti i odnosa djeteta s oba roditelja, kao i odnosa roditelja međusobno, može utjecati na bolju prilagodbu kod djece.

5. INTERVENCIJA – ŠTO UČINITI?

Kako je već rečeno u više navrata kroz prethodna poglavlja, utjecaj razvoda braka roditelja na djecu može ovisiti o različitim faktorima. Neke od tih faktora moguće je uzeti u obzir te ih držati pod kontrolom kako bi se negativan utjecaj razvoda braka roditelja na dijete što više ublažio. Prije svega, roditelji trebaju djeci reći istinu na način koji je primjeren njihovoj dobi. Ako roditelji iznose informacije iskreno i otvoreno, mogu uvjeriti djecu da su sigurni u cijelom tom uzburkanom razdoblju razvoda braka roditelja. Djeci je jako važno da znaju što će se s njima dogoditi, da oni nisu razlog razvoda braka roditelja te da će ih oni uvijek voljeti. Kada roditelji djetetu kažu za razvod stvaraju si prigodu da pomognu djeci da na pozitivan način prebrode razvod. Iako je teško govoriti djeci o razvodu, važno je da se to odvije na planiran i promišljen način. Većina roditelja u najboljoj namjeri, predugo odgađaju ovakav razgovor. Naime, neki roditelji smatraju da djeci čine uslugu i pošteđuju ih ako im ne kažu o razvodu odmah nakon odluke. Ono što često sprječava roditelje da započnu razgovor jesu strah i krivnja. Međutim, čekanje do zadnjeg trenutka da se djetetu kaže za razvod donosi više štete nego kad bi im se odmah rekla istina. Osobito zastrašujuće za dijete može biti u slučaju kada ono za razvod sazna tek kada se jedan od roditelja odseli iz zajedničkog doma, budući da takva situacija može ugroziti osjećaj sigurnosti, povećati tjeskobu te pridonijeti tome da dijete ima manje povjerenja kako u roditelje, tako i u cijeli svijet.

Postoje slučajevi u kojima je iznenadno došlo do razvoda i roditelj koji je ostao s djetetom nije imao priliku obaviti ovakav razgovor. U tom slučaju, opet je važno prema djetetu biti iskren i reći mu istinu o tome što se dogodilo. Postoje općeniti savjeti o tome kako djetetu objasniti razvod braka, a koje roditelji mogu prilagoditi ovisno o dobi i zrelosti djeteta. Neki od tih savjeta su da oboje roditelja budu prisutni tijekom razgovora, da razgovaraju sa svom djecom istodobno, budu iskreni i pruže prikladne informacije, naglase djeci da razvod braka nije njihova krivnja, uvjere djecu u njihovu ljubav, razgovaraju o načinu života u budućnosti, pitaju djecu postoji li nešto što bi oni htjeli znati, ne traže krivca ni u kome, slušaju i promatraju djecu te razgovaraju s djecom iznova o razvodu braka. Također, jako je važno da roditelji svoje svađe zadrže za sebe te da se ne svađaju pred djecom. Osim razgovora s djecom, potrebno je da roditelji uvjere djecu da ih oni i dalje vole i angažiraju se oko njih. Važno je djecu uvjeriti da se roditelji ne rastaju od njih te da ih neće napustiti ni prestati voljeti, govoreći im da će ih zauvijek voljeti i ponavljajući to što češće.

S obzirom da djeca općenito puno maštaju, moguće je i da se ta njihova mašta usmjeri na ponovno pomirenje roditelja. U tom slučaju roditelji trebaju pripaziti i kakve poruke šalju, jer ako odluče da će nešto učiniti zajedno, djeca bi takvu situaciju mogla protumačiti kao znakove pomirenja. Pri tome je važno naglasiti djeci da iako obitelj čini neke aktivnosti zajedno, to i dalje ne mijenja činjenicu da su roditelji rastavljeni i da se to neće promijeniti. Nadalje, roditelji bi trebali uvjeriti svoju djecu da je u redu ako su se kod njih pojavili određeni osjećaji i pomoći im da te emocije i iskažu te izađu s njima na kraj. Kao što odrasli prolaze kroz proces žalovanja radi razvoda braka, tako se to događa i kod djece te je bitno da roditelji promatraju dječji proces žalovanja.

Jedan od načina na koji bi roditelji mogli potaknuti djecu da izražavaju emocije je da i oni govore o njima, da pomažu djeci da na adekvatan način govore o svojim osjećajima, postavljaju im otvorena pitanja kako bi potaknuli razgovor o emocijama te ih potiču da razgovaraju i s drugim osobama. Osim razgovora postoje i neki drugi načini da djeci bude lakše. Tako roditelji djeci mogu predložiti da se bave nekom tjelesnom aktivnošću, da crtaju i pišu, bave se glazbom, gledaju komične filmove ili pričaju viceve kako bi potaknuli smijeh i veselje, ali i da im naglase kako je u redu ponekad se isplakati te da im razmišljanje u tišini također može pomoći da otpuste ljutnu, strah, usamljenost i slično.

Nadalje, roditelji mogu pozitivno utjecati na razvoj djeteta nakon razvoda tako da im osiguraju što humaniju organizaciju života, osiguraju što više stabilnosti i dosljednosti, naglase mu da može jednako voljeti oba roditelja, ne govore loše o drugom roditelju ili traže od djeteta da čuva tajne, pomognu djeci da shvate da je njihova obitelj unatoč promjenama i dalje obitelj te uvjere dijete da nitko neće doći na njihovo mjesto u slučaju novog partnerstva (Beyer i Winchester, 2006).

6. ZAKLJUČAK

Razna literatura i brojni nalazi istraživanja pokazali su kako razvod braka roditelja može imati određene utjecaje na dijete. Nedvojbeno je da svaki roditelj, bio on primarni skrbnik ili ne, treba prema djetetu pokazivati ona ponašanja koja će mu pružiti osjećaj sigurnosti i zaštite te emocionalne podrške. U tom slučaju najvjerojatnije je da će se dijete razvijati bez prevelikih poteškoća uzrokovanih odsustvom jednog od roditelja. Neka istraživanja koja su se bavila utjecajem razvoda braka na dijete pronašla su nižu razinu njihova samopoštovanja, višu razinu anksioznosti, nesiguran stil privrženosti te probleme u ponašanju i socijalnim odnosima s drugim ljudima.

Međutim, svaki od ovih nalaza nije u različitim istraživanjima konzistentan te je moguće da se pojava određenih posljedica na dijete može, ali i ne mora pojaviti te da to ovisi o raznim drugim čimbenicima. Također, postoje i razlike kod dječaka i djevojčica u njihovim reakcijama na novonastalu situaciju te utjecaju koji razvod braka ima na njih, a djeca se mogu međusobno razlikovati i s obzirom na dob. Stoga je važno da roditelji osvijeste ove razlike u reakcijama i razumijevanju razvoda braka kod djece, kako bi se ponašali i postavili na adekvatan način.

Proces razvoda braka roditelja ne mora nužno biti toliko loš za dijete, osobito ako se roditelji ponašaju na način koji će umanjiti negativne utjecaje. Važno je da roditelji budu iskreni prema djetetu o svemu što se događa, da im osvijeste kako nije njihova krivica što je došlo do razvoda, osiguraju da se dijete osjeća sigurno i voljeno, naglase kako je važno iskazati svoje osjećaje te da im pruže i druge aktivnosti koje bi im mogle biti izvor zadovoljstva i sreće. Ako su roditelji puni podrške i pokazuju brigu i trud prema djetetu, moguće je da proces razvoda braka za njih prođe bezbolno te da shvate kako je to nešto što je u njihovoj obitelji bilo nužno da svatko od njih bude sretniji i zadovoljniji.

7. LITERATURA

- Amato, P.R. (1994). Life-Span Adjustment of Children to Their Parents' Divorce. *The Future of Children*, 4 (1), 143-164.
- Amato, P. R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and the Family*, 62 (1), 1269–1287.
- Amato, P. R., i Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children. *Psychological Bulletin*, 110(1), 26-46.
- Bastaitis, K., Ponnet, K., i Mortelmans, D. (2012). Parenting of Divorced Fathers and the Association with Children's Self-Esteem. *Journal of Youth and Adolescence*, 41(1), 1643-1656.
- Beckwith, L., Cohen, S. E., i Hamilton, C. E. (1999). Maternal sensitivity during infancy and subsequent life events relate to attachment representation at early adulthood. *Developmental Psychology*, 35, 693-700.
- Beyer, R., i Winchester, K. (2006). *Rastajemo se. Kako to objasniti djeci?*. Zagreb: Naklada Nika.
- Blanchard, R. W., i Biller, H. B. (1971). Father Availability and Academic Performance among Third-Grade Boys. *Developmental Psychology*, 4(3), 301-305.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.
- Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Brown, J.H., Eichenberger, S.A., Portes, P.R., i Christensen, D.N. (1991). Family functioning factors associated with the adjustment of children of divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 17(1/2), 81-95.
- Bynum, M. K., i Durm, M. W. (1996). Children of divorce and its effect on their self-esteem. *Psychological Reports*, 79(1), 447-450.
- Cavanagh, S. E., i Huston, A. C. (2006). Family instability and children's early problem behavior. *Social Forces*, 85(1), 551-581.
- Cavanagh, S. E., i Huston, A. C. (2008). The timing of family instability and children's social development. *Journal of Marriage and Family*, 70(5), 1258-1270.
- Carr, A. (1999). *The Handbook of Child and Adolescent Clinical Psychology*. London, New York: Routledge.
- Čavarović-Gabor, B. (2008). Razvod braka roditelji i simptomi traume kod djece. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(1), 69-91.
- Fagan, P. F., i Churchill, A. (2012). *The Effects of Divorce on Children*. Washington: Marri – Marriage & Religion Research Institute.
- Fergusson, D. M., Lynskey, M. T., i Horwood, L. J. (1994). The Effects of Parental Separation, the Timing of Separation and Gender on Children's Performance on Cognitive Tests. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(6), 1077-1092.
- Fox, N. A., Kimmerly, N. L., i Schafer, W. D. (1991). Attachment to mother/attachment to father: A meta- analysis. *Child development*, 62(1), 210-225.

- Goodman, C., i Pickens, J. (2001). Self-Blame and Self-Esteem in College-Aged Children from Divorced Families. *Journal of Divorce & Remarriage*, 34(3-4), 119-135.
- Hetherington, E. M. (1972). Effects of Father Absence on Personality Development in Adolescent Daughters. *Developmental Psychology*, 7(3), 313-326.
- Hetherington, E. M. (1989). Coping with family transitions: Winners, losers, and survivors. *Child development*, 1-14.
- Hetherington, E. M. (1992). Coping with marital transitions: A family systems perspective. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 57(1), 1-14.
- Howell, S. H., Portes, P. R., i Brown, J. H. (1997). Gender and Age Differences in Child Adjustment to Parental Separation. *Journal of Divorce & Remarriage*, 27(3-4), 141-158.
- Huntley, D., K., i Phelps, R., E. (1990). Depression and Social Contacts of Children from One-Parent Families. *Journal of Community Psychology*, 18(1), 66-72.
- Kampfner, C. J. (1995). Post-traumatic stress reactions in children of imprisoned mothers. *Children of incarcerated parents*, 89-100.
- Lamb, M. E. (1978). The Effects of Divorce on Children's Personality Development. *Journal of Divorce*, 1(2), 163-174.
- Lamb, M. E. (2004). *The Role of Father in Child Development*. New Jersey: John Wiley and Sons, Inc.
- Lamb, M. E., Sternberg, K. J., i Thompson, R. A. (1997). The effects of divorce and custody arrangements on children's behavior, development, and adjustment. *Family and conciliation courts review*, 35(4), 393-404.
- Lamborn, S. D., Mounts, N. S., Steinberg, L., i Dornbusch, S. M. (1991). Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent and neglectful families. *Child Development*, 62, 1049-1065.
- Lee, C. M., i Bax, K. A. (2000). Children's reactions to parental separation and divorce. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 5(4), 217-218.
- Lengua, L.J., Wolchik, S.A., Sandler, I.N., i West, S.G. (2000). The Additive and Interactive Effects of Parenting and Temperament in Predicting Adjustment Problems of Children of Divorce. *Journal of Clinical Child Psychology*, 29(2), 232-244.
- Lopez, F. G., Melendez, M. C., i Rice, K. G. (2000). Parental divorce, parent-child bonds, and adult attachment orientations among college students: A comparison of three racial/ethnic groups. *Journal of Counseling Psychology*, 47, 177-186.
- Maziade, M., Caperaa, P., Laplante, B., Boudreault, M., Thivierge, J., Cote, R., i Boutin, P. (1985). Value of difficult temperament among 7-year-olds in the general population for predicting psychiatric diagnosis at age 12. *American Journal of Psychiatry*, 142, 943-946.
- McCormick, C. B., i Kennedy, J. H. (1994). Parent--Child Attachment Working Models and Self-Esteem in Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 23(1), 1-18.
- Milevsky, A., Schlechter, M., Nettr, S., i Keehn, D. (2007). Maternal and paternal parenting style in adloescents: associations with self-esteem, depression and life-satisfaction. *Journal of Child and Family Studies*, 16, 39-47.

- Ostroški, L.J. (2016). *Statistički ljetopis Republike Hrvatske*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
- Pagani, L., Boulterice, B., Tremblay, R. E., i Vitaro, F. (1997). Behavioural Development in Children of Divorce and Remarriage. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38(7), 769-781.
- Palosaari, U., i Aro, H. (1994). Effect of timing of parental divorce on the vulnerability of children to depression in young adulthood. *Adolescence*, 29(115), 681 - 690.
- Popenoe, D. (1999). *Life without Father*. London: Harvard University Press.
- Portes, P. R., Howell, S. C., Brown, J. H., Eichenberger, S., i Mas, C. A. (1992). Family Functions and Children's Postdivorce Adjustment. *American Journal of Orthopsychiatry*, 62(4), 613-617.
- Sanson, A., Oberklaid, F., Pedlow, R., i Prior, M. (1991). Risk indicators: Assessment of infancy predictors of preschool behavioral maladjustment. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 32, 609–626.
- Sirvanli-Ozen, D. (2005). Impacts of Divorce on the Behavior and Adjustment Problems, Parenting Styles, and Attachment Styles of Children. *Journal of Divorce & Remarriage*, 42(3-4), 127-151.
- Smerić Pecigoš, M. (2007). Obitelj nakon razvoda. *Dijete, Vrčić, Obitelj*, 50(1), 10-13.
- StØrksen, I., Røysamb, E., Holmen, T.L., i Tambs, K. (2006). Adolescents adjustment and well-being: Effects of parental divorce and distress. *Scandinavian Journal of Psychology*, 47(1), 75-84.
- Studer, J. (1993). A Comparison of the Self-Concepts of Adolescents from Intact, Maternal Custodial, and Paternal Custodial Families. *Journal of Divorce & Remarriage*, 19(1-2), 219-228.
- Thompson, E., Hanson, T. L., i McLanahan, S. (1994). Family structure and child well-being: Economic resources vs. parental behaviors. *Social Forces*, 73(1), 221-242.
- Tremblay, R. E., Pihl, R. O., Vitaro, F., i Dobkin, P. L. (1994). Predicting Early Onset of Male Antisocial Behavior From Preschool Behavior. *Arch Gen Psychiatry*, 51(1), 732-739.
- Tuerk, E.H., i Looper, A.B. (2006). Contact between incarcerated mothers and their children: assessing parenting stress. *Journal of Offender Rehabilitation*, 43(1), 23-43.
- Vasta, R., Haith, M. M., i Miller, S. A. (2005). *Dječja psihologija: moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Wagner Jakab, A. (2008). Obitelj - sustav dinamičnih odnosa u interakciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44(2), 119-128.
- Wallerstein, J.S. (1983). Children of divorce: The psychological tasks of the child. *American Journal of Orthopsychiatry*, 53(2), 230-243
- Wallerstein, J. S. (1991). The Long-Term Effects of Divorce on Children: A Review. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 30(3), 349-360.
- Wallerstein, J. S., i Kelly, J. B. (1980). *Surviving the Breakup: How children and Parents Cope with Divorce*. New York: Basic Books.

- White, L. K., Brinkerhoff, D. B., i Booth, A. (1985). The Effect of Marital Disruption on Child's Attachment to Parents. *Journal od family issues*, 6(1), 5-22.
- Winstok, Z., Sherer, M., i Enosh, G. (2004). The Effect of Divorce on Personal and Familial Images. *Journal of Child Custody*, 1(3), 19-35.
- Woodward, L., Ferguson, D. M., i Belsky, J. (2000). Timing of parental separation and attachment to parents in adolescence: Results of a prospective study from birth to age 16. *Journal of Marriage & the Family*, 62, 162-174.